

*O`zbekistan Respublikasi Avil ha`m Suw xojalig`i
Ministrliqi*

*Tashkent ma`mleketlik agrar universiteti
No`kis filiali*

*«Jerden paydalanıw ha`m jer kadastrı »
kafedrasi*

*5410800- “Tog`ayshiliq ha`m xaliq jasaw orinlarin
ko`klemzarlastiriw”
ta`lim bag`darinna*

LANDSHAFT QURILISI

pa`ninen

Lektsiyalar toplami

A/x.i.k:

N.Reimov

No`kis-2016

1-Lektsiya: Kirisiw. Landshaft qurılısı pa`ninin` maqseti ha`m wazıypaları. Landshaft tu`sinigi. Ta`biyiy ha`m antropogen landshaftlar

«Landshaft qurılısı» tu`sinigi birinshi ma`rte bunnan 100-150 jıllar aldın, birinshi milliy bag`lardın` payda bolıwı mu`na`sebeti menen AQSh da payda boldı. Evropag`a bul tu`sinik ju`da` kesh keldi. Sog`an qaramay landshaft qurılısı juda` qısqa tariyxqa iye degen ma`nini bildiredi. Degen menen, bul tusinik penen baylanıslı insanlardın` isleri a`sirler tu`bine qarap ketken. Landshaft qurılısının` rawajlanıw jolların tasavvur etiw ushın landshaft arxitektorları ne menen shug`ıllanıwı ha`m olardıń kasibleri ken` arxitektura dunyasında qanday orındı iyelegenligin tu`sinbek kerek.

Zamanago`y tu`sinikte arxitektura ulıwma alg`anda insaniyat ja`miyeti ha`m onın` ha`r bir ag`zası jasawshı sırtqı estetik ortalıqtı payda etiwshi jumıslar bolıp tabıladı. Bunnan 2000 jıllar aldın rimlik Mark Vitruviy Pollion arxitektura memorshılıqtın` ajıralmas bo`limi bunda, mustaqıl go`zzallıqtı ko`rsetti. Zamanago`y til menen aytqanda arxitektura jumısı yaki estetik ortalıqtı payda etiw funksional, texnik ha`m estetik ta`repleri menen payda etiledi, arxitektura bolsa o`zinde insan jumıslarının` en` a`hmiyetli komponentleri – pa`n, texnika ha`m sana`attı birlestiredi.

Arxitektorlar payda etilgen ortalıq sapa ta`repinen tu`rlishe bolıwı mu`mkin. En` birinshi na`wbette bul a`tırıp ko`p yaki kem da`rejede ajratılğ`an jasalma jaratılğ`an estetik ortalıq bolıp esaplanadı. Olar tu`rli maydanlar, imaratlar sonday-aq jer astı ha`reketleniwshi ha`m basqalar menen ifodalangan. Diywal ha`m tosıqlar ishinde jabıq estetik ortalıqqa iye bolg`an ba`rshe bina ha`m imaratlar arxitekturag`a qarashlı boladı. Arxitektura quralları menen payda etiliwshi ortalıqtın` basqa tu`ri konstruktsiyalar arasında oralmag`an ashıq sırtqı ortalıqdur. Bularg`a ko`sheler, bulvarlar, bag` ha`m qiyabanlar, ulıwma paydalanıwshı bag`lar, qırğ`aq boyları, kvartallar ishi aymaqları, tariyxiy landshaftlar ha`m basqalar kiredi.

Ashıq estetik ortalıq diapazonı ju`da u`lken, olardı sanap sanag`ına jetip bolmaydı. Landshaft qurılısı ashıq estetik ortalıqtı rawajlantırıw menen shug`ıllanadı.

Landshaft arxitekturasının ulıwma ha'm jeke onın en a'hmiyetli tarmag'ı bolg'an bag'-park san'atının jarqın o'zine ta'nligi ta'biy qurılısda o'simlik, suw, jer, maydan topografiyasının qa'siyetlerinen paydalanıw bolıp esaplanadı. Ashıq estetik ortalıqtı rawajlantırıwshı sol materiallar tiykar bolıp xızmet qıladı. A'piwayı qurılıs malları da a'hmiyetli rol oynaydı. Landshaft arxitektori tabiiy ortalıq menen isleydi. Ayrım jag'daylarda bunday ortalıqtı insan mu'ta'jlikleri ushın minimal da'rejede aralasıp paydalanıw mashqalasın sheshedi.

Landshaft qurılısining qabıl qılınğ'an arxitektura a'meliyatına qarag'anda o'zine ta'nligi bolıp, ondag'ı estetik ha'mde onın bas miyzanı bolıp xızmet qıladı. Landshaft qurılısında ortalıqtı rawajlantırıw funksiional ha'm texnik ta'repleri, olardıń qanshelik a'hmiyetlisine qaramay, ja'rdemshi orındı tutadı.

Sonın menen birge landshaft qurılısı shen'berinde bazı bir qa'niygeler qılıp atırğ'an tek g'ana bag' - park sanaatı menen sheklew, a'sirese o'tken a'sirlerge qarag'anda natuwrı bolar edi. Landshaft qurılısı jumısınan a'hmiyetli tarawlarınan – qalalardıń ashıq maydanların ko'klemzarlastıradı. En son'g'ı waqıtlarg'a shekem bul jumıs memorshılıq jumısınan imaratlar ushın mikrosfera jaratıw za'zu'rliginen kelip shıg'ıwshı qosımsha mashqalası esaplang'an.

Olardı abadanlastırıw, kishi formalaradı joybarlaw dep atag'an, ol menen ko'binese professional tayarlıg'ı bolmag'an adamlar shugıllang'an. Ja'ne de aytıw kerek, o'tmishte qalanın ashıq maydanın jaratıw menen iri arxitektor ha'm qalasazlar tu'rli da'wirlerde ha'r tu'rli shug'ıllang'an.

Memarshılıq arnawlı estelikler) ha'm landshaft qurılısının tutaspasında grek teatrları, orta a'sirler qorg'awshı diywalları, zamanago'y jollar, ko'pshilik imaratlar bar. O'tmish landshaft qurılısının ullı shıg'armalarına, mısalı genial Mikelandjelo ta'repinen jaratılğ'an Rimdegi Kapitoliy maydanı, onın teksheleri (zinaları), rus arxitektorları ta'repinen Peterburg qırğ'aq boyları ha'm ko'pirlerdi keltiriw mumkin.

Son'g'ı 100 jıllıqta landshaft qurılısı jumısı ko'zge ko'rinerli da'rejede ken'eydi. Ayrıqsha qala maydanına qarag'anda, qalanın ba'rshe maydanı qalasazlıq landshaftı tu'sinigi menen birlestiriledi ha'm onın landshaftın payda etiw landshaft qurılısı shegarasınan kelip shıg'ıp landshaft qalasazlıg'ı shen'berine kiredi.

Landshaft qurılısının` bul tarawı qala landshaftın onın` ba`rshe elementleri – qurılmalar (qala relefi rolin atqarıwshı) ha`m tu`rli ashıq maydanlar menen forma beriwge qaratılğ`an.

Bul basqıshta landshaft arxitektorlarının` jumısı na`tijeliligi iqtisodiy geografiya, rejalashtirish, ekologiya va boshqa qator fundamental bilim tiykarların bilmese kemeyip ketedi.

Geografik tusinikte tabiiy landshaft – bul qurg`aqlıq masshtabında tabiiy shegaralar bilan o`ralgan bir qiyılı maydandı, onın` masshtabında tabiiy komponentlar (iqlim, rel`ef, suw, topıraq, o`simlik ha`m haywanat dunyası) o`z aro baylanıslı birlikni tashkil etadi. Bir qiyılı regionlar landshaftlarida tayga, tropik tog`aylar, tundrada bir qansha kishirek tabiiy birlikler – geografik landshafttın` sostav bo`lekleri bar. Zamanago`y landshaft qurılısında tabiiy ha`m antropogen landshaft tusiniklari boladı.

Tabiiy landshaftlarga tabiiy ortalıqtın` rawajlanıwı na`tiyjesinde payda bo`lgan ham insan ta`siri bolmag`an barlıq landshaftlar kiredi. Lekin jer sharında insan qolı tiymegen landshaftlar juda` kem. Xo`jalik ju`ritiw iskerligi dawamında insan ba`zı tabiiy komponentlardı – birinshi nawbatda o`simlik, topıraq, suw rejimi, faunanı o`zgartiredi. Bunday o`zgerisler landshafttagi bar tabiiy komponentlar arasındag`ı o`z ara baylanıs ha`m baylanıstı buzadı. Regiondı o`zlestiriw zarurligi ha`m insanning tabiatqa kirishi landshaft o`zgerislerdi payda qiladi – yo`l tarmaqlari ha`m elektr uzatıw liniyalari, poselkalar paydo bo`ladi.

Insannın` ta`biy ortalıqta aralasıwı menen ol antropogen ortalıqqa aylanadi. Antropogen landshaftlar ilgeriden, insannın` xo`jalik ju`ritiw iskerligi ju`zege kelgennnen beri bar. En` birinshi olar jer shari landshaftlardın` ulıwma qa`liplesiwine ku`shli rol` o`ynadı: inson tamanınan islengen o`zgarishlar juda kishi regionlarda yuz berer edi ha`m izshil-izge qaytatug`ın xarakterga ega edi. Insan iskerligi o`lshemleri ken`eyiwi menen onın` natiyjeleri ba`zi hallarda qaytpas xarakterga iye bo`la basladı. Landshaftdın` bul a`ste-aqırın o`zgerisleri jer ju`zinin` u`lken maydanların iyeledi.

Keyinirek olarg'a sanaat islep shıg'arıw, qazılma baylıqlardı o'zlestiriw arqalı keletug'ın o'zgerisler qo'sıldı. Ortalıqtın o'zgeriwi o'zining sırtqı ko'rsetkishleri ha'm bekkemlik da'rejesine ko're turli qıylıl to'lıq ko'rinis algannan keyin, ba'zi bir ashıq qazilmalardag'ıday, tabiiy jol menen tiklense bolatug'ın salıstırmalı kishi «buzuqlıq» qa shekem barip jetti.

Mine usı sebeplerge ko're jer ju'zinde taza haldag'ı ta'biyg'ıy landshaftlar qalmadı desa inson aralasıwı menen o'zgargan, bul ha'diyseler kusheymekte ha'm biogen landshaftlardın o'zgaris ha'm qayta tiklew protsessleri ob'ektiv halatdag'day (Milnov F.N. Inson ha'm landshaftlar) jer ju'zinde yuiogen landshaftlar sanının qisqariwı ham nızamlı na'rse; o'z nawbetinde olardıń insaniyat o'mirindegi roli ham qisqariwı kerek.

Lekin tabiiy ortalıqtın ta'sirin sınap ko'rgen maydanlardı saqlap qalmaq lazım: bul «u'lgı maydanlar»dı u'yreniw, ekologik ten salmaqlılıq nızamları mısasında olardı en jaydırıw keleshekte inson jasaw ortalıg'ının utımlı ha'm shıdamlı turlerin qa'liplestiriwdin birden bir jolı bolıp esaplanadı.

2-Lektsiya. Ko'rkem bag'darshılıq, bag'-park sanaatı ha'm landshaft qurılısının genezisi menen tariyxı. Landshaft joybarlawdın basqışları

Landshaft qurılısının zamanagoy mashqalaları onın tamirlarınan kelip shıg'ıwı ha'm tarixiy ta'jiriybesin u'yrenbesten tu'sinip bolmaydı. Landshaft qurılısının tamirları bolıp ko'rkemli bag'darshılıq ha'mde bag'-park sanaatı xızmet qiladi. Bizlerdin da'wirimizde olar qalalardı ko'klemzarlastırıw ha'm landshaft qurılısı da'rejesine o'sip jetti. Bul protsess insonlar tsivilizatsiyasının rawajlanıwı menen o'z-ara baylanıslı ha'm ba'rshe ma'mleketler ushın birdey bolıp esaplang'an.

Dekorativ bag'darshılıq ha'mmeden aldın Misr, Messopotamiya, Vavilon mısasında klimatı ıssı ma'mleketlerde payda boldi. Sayaga bolgan talabı bul jerlerde en a'hmiyetli bolg'an. Sonnan keyin dekorativ bag'darshılıq Gretsiya, Rim ha'm basqa ma'mleketlerge tarqaldi. Dunya dekorativ bag'darshılıg'ı tarixi turli regionlar

siyasıy tariyxi menen tuwrıdan-tuwrı baylang'an. U'lken imperiyalardıń payda bolıwı, dekorativ bag'darshılıqtıń rawajlanıwına alıp keldi.

U'lken ma'mleketlerdi jaratqan hu'kimdarlardıń ko'pshiligi o'zlerinin qahramanlıg'ın, utısların bag'lar jaratıw arqalı da bildirgen, nıshanlag'an. Toqtawsız urıslar, basqınshılıqlar, dekorativ bag'darshılıqtıń u'lken ob'ektler jaratıwda imkan bermegen.

Adamlar o'zleri ushın tek g'ana kishi bag'lar payda qılğ'an. Bunnan tısqari, monastırlar ko'birek qa'wipsiz orınlar bolg'anı ushın monastır bag'ları qurılğ'an.

Xalıqtıń o'z shegaralarının qa'wipsizligi ta'miyinlengen ku'shli ma'mleketler payda bolıwı qalalardıń o'siwine ha'm u'lken park ob'ektlerinin payda bolıwına alıp keldi. Na'tiyjede dekorativ bag'darshılıq keyingi basqıshqa bag'-park sanaatı da'rejesine jetti.

Qalalardıń toqtawsız o'siwi insanlardıń sanitar jag'dayın jaqsıladı. Solardıń biri qalalarda ko'klemzarlastırıw sistemasın jaratıw boldı. Ja'ma'a'tti ko'klemzarlıg'ının birinshi tu'ri – bulvarlar edi.

XX asr baslarında qalalar o'zinin rawajlanıw tempin keskin asırdı. Qalalardıń o'siwi xalıqtıń dem alıwın tek g'ana qala shegarasında, ba'lkim qaladan tısqari jerlerde da sho'lkemlestirildi.

İlimiy texnik revolyutsiyalardıń o'siwi, qalalardıń ekologiyasın to'menleniwine alıp keldi, Sonnan keyin qalalardı ko'klemzarlastırıw arxitekturadag'ı ekologik bag'lı bolg'an, landshaft qurılısına aylanıwına alıp keldi.

Dekorativ bag'darshılıq, bag'-park sanaatı, qalalardı ko'klamzarlawdan landshaft qurılısına shekem bolg'an rawajlanıw protsessi tu'rli ma'mleketlerde ta'biyy, ekonomikalıq ha'm siyasıy sharayatlarda kelip shıg'ıp ha'r qıylı keshti. Landshaft qurılısın payda etiwde ta'biyy ha'm jasalma formaları bar. Landshaftın ta'biyy formaların u'yreniwde – geologik du'zilisi, ıqlım, relef, suw ha'wizleri, flora ha'm fauna – geologiya, geografiya, dendrologik taksatsiya, biologiya, botanika pa'nleri u'leslerin qostı. Landshaftın arxitektura, injenerlik binalar, jasalma suw ha'wizleri, jollar, jol qaplamaları, alleylar, badiiy dekorativ san'at ob'ektleri, qurılıs texnologiyasi ha'm agrotexnika ha'm landshaftın basqa

elementleri jasalma formaların u'yreniwde texnik, sotsiologiya, ekonomika, arxitektura ha'm sanaat u'lken rol oynaydı. İnsanlardın' landshaft qurılısının rawajlanıwına ta'sir ko'rsetpegen tarawı bolmasa kerek.

Xalıqtın' o'siwi ha'm insanlardın' ha'r ta'repleme rawajlanıwı mashqalaları jasaw ortalıg'ının' o'zgeriwi menen baylanıslı. Ortalıqtı landshaft qurılısı quralları menen jaqsılaw ta'jiriybeleri iri ha'm orta qalalarg'a tiyisli. Sonın' ushın qala ortalıg'ının' funktsional, ekologik ha'm estetik sapaların uyg'ınlastırıw landshaft arxitekturasının' tiykarg'ı maqseti esaplanadı.

Landshaft qurılısının' tiykarg'ı wazıypaları:

- *Landshaftlardı qorg'aw;*
- *Landshaftlardı o'zgertiw;*
- *Jan'a landshaftlardı landshaft joybarının' tu'rli basqışlarında jaratıw.*

Ta'biyiy faktorlardı qala ortalıg'ı menen o'z-ara ta'sirin ko'rip shıg'ıw maqsetke muwapıqdur. Bul tiykarınan 3 basqışta ko'riledi:

I. Basqışta qala ortalıg'ının' rawajlanıw nızamları, ol u'lken a'hmiyetli element sıpatında qurıladi. Qalanı orap turg'an o'simlikler eki tu'rli ta'sirdi sezedi:

1) qalanın' o'siwi ha'm funktsional paydalanıw o'zgeriwi mu'na'sebeti menen maydandı tazalaw na'tiyjesinde o'simlikler joq qılınadı:

2) qala a'tirapında ıqlımın' o'zgeriwi o'simliklerdin' halatı ha'm rawajlanıwında o'zgeriwlerdi keltirip shıg'aradı.

II – basqışta qala ortalıg'ın payda etiw mashqalaları ko'riledi. Qala ortalıg'ı o'zinin' ta'biyiy a'tirapına qarama-qarsı qoyıladi. Ta'biyiy landshaftlar radikal o'zgeriwlerge ushırag'an, olardı tanıp bolmaydı: jan'a ortalıqtı rawajlantırıwshı administrativlik-qalasazlıq elementleri kiritilgen. Bul ortalıq ha'zirgeshe belgili mug'darda u'yrenilgen. Mısalı, arxitektura ha'm qalasazlıq teoriyasında relef yaki qala ko'rinisi ma'selesı u'yrenilgen: biraq relef qalanin geologik quramının' belgisi sıpatında ha'm ortalıqtın' basqa komponentlerin belgilewshi element sıpatında kem sanlı jumıslarda ko'rip shıg'ılğan.

III – basqışta qala ortalıg'ı onın' a'tirapı ko'rip shıg'ıladi, qala ortalıg'ına forma beriwshi «yasheyka» lar quriladi. Bul basqış, basqalarg'a qarag'anda

ko`birek u`yrenilgen. Mısalı, xalıq u`y-jay aspektinde, onda «mikroortalıq» halatın basqarıwdın` ko`p a`sirlik ta`jiriybeler toplanğ`an.

Bul u`sh basqıshta da ta`biyy elementlerdi qala menen o`z-ara ta`siri qurılıp atırğ`an ha`r qıylı nızamlıqlar anıqlanadi:

- relef ha`m qurılmalar qala ortalıg`ının` ekologik baylanısları ten`dey xızmet qıladı;
- ıqlım ha`m mikroıqlım, sezgirlik penen antropogen ta`sirlerdi qabil qılıp, o`zining o`zgeriwi menen insan jasaw ortalıg`ının` komfortlıg`ın belgileydi;
- qala ortalıg`ının` rawajlanıwına, xalıqtın` sawallanıwına ha`m ba`rshe protsesslerinde suw jetekshi rol oynaydı:

3-Lektsiya.

Qadimgi ha`m antik dunya da`wirlerinde Yunonistan ha`m Italiyada landshaft ha`m bag`-park sanaatının` rawajlanıwı

Bag` - park tariyxı bir neshe mın` jıllardı o`z ishine aladı ha`m tamırı qa`dim zamanlarg`a barıp taqaladı. Birinshi bag`lar ıssı ma`mleketlerde, quyashtın` intensiv qızdırıwshı nurlarınan qorg`anıwdı talap etetug`ın jaylarda: Misr, Assuriya, Vavilon ha`mde Eranda payda boldı.

MISR. Qa`dimgi Misrda Nil daryası suw tasqınları jetip barmaytug`ın ba`lentliklerde terrasalı bag`lar qurıldı. Suwg`arıw ha`m topıraqtı azıqlantırıw jasalma edi. Qazilmalar ko`rsetkishleri ha`m qa`birlerge qarag`anda maydanlarda tu`rli o`simliklerdin` jaylasıwı ha`m toparlarg`a bo`liniwi reje tiykarında a`melge asqanlıg`ı ko`rsetedi.

Suwg`arıw jollarının` jaylasıwına qarap misrlıq o`z bag`larına kvadrat yaki tuwrı to`rt mu`yesh formada bolğ`an. U`lken ha`m ba`lent tereklerdi tosıq jaqın, bag`dın` ortasına ortasha u`lkenliktegi terekler, en` pa`st boyılı o`simlikler bolsa bag`dın` ortasındag`ı ha`wiz a`tirapına egiledi.

Qa'dimgi patshalıq da'wirinde bag'lar menen bir qatarda juzim bag'lar egilgen. Ju'zim bag'lar ushın gu'mbez ta'rizli formada aywanshalar qurılǵ'an. Qa'dimgi waqıtlardan baslap Misrlıqlar ushın terek muqaddes esaplang'an ha'm ha'r bir ibadatxana o'zinin' muqaddas tereklerge iye bolǵ'an. En' tanıqlısı Mentuxotep ibadatxanası qasındag'ı bag'lar (er.av. 2160-200 y.) ha'm malika Xatshepsut bag'ı bolǵ'an (er.av. 1520-1500y.). Ja'ne malika Kleopatra bayram-bazımler o'tkizetug'in bag' (er.av. 1 asr) ma'lim.

Lashkerbashshılarınan birinin' Fivadagi qabir tasında qadimgi Misr bag'lari su'wretlengenligi ma'lum. Bul jerdin' ba'lent diywalı menen oralǵ'an kvadrat maydanı, bag'dın' bas bo'liminde jaylasqan u'y simmetrik jaylasqan ha'r tu'rli terekler: palma, anar, limon ha'm basqaları menen sayalang'an.

Misrlıkların' oyındag'ı boyınsha palmalar iyelerine shadlıq, baylıq ha'm bilim. Bul terekler misrlıklar ushın muqaddes esaplang'an. Bag' to'rt bo'limge bo'lingen. Bag'dın' ashıq jerleri pa's boylı o'simlikler menen oralǵ'an ha'wizlerge iye bolǵ'an. Bag'dın' orta bo'limi ju'zimzarlar iyelegen.

Misr bag'ları tegis bag'lar bolıp esaplangan, olarda imaratlar qurılısı ekinshi da'rejeli bolǵ'an. Biraq bag'larda ta'biyy-iqlım sharayatlarınan kelip shıǵıp, ha'wiz ha'm kanallardı qurıw jetekshi orın tutqan.

ASSURIYA-VAVILON. En' birinshi bag'lardın' su'wretleri shax Saragon 11 nin' basqarıw da'wirine tuwrı keledi (er.av. 1100 y). Ol Assuriyanın' paytaxtı Nineviya qalası u'stinde Dar-Shakkurin qalasına tiykar saldı, onı ba'lent diywal menen oradı. Dar-Shakkurin dag'ı Saragon 2 sarayının' bas binalarının' o'simlik ha'm bezeklerdin' uyg'in halda jaylasıwı, ishki xanalarđın' ko'pligi ha'm bezetiliwi ha'mmeni o'zine dıqqatın tarttı. Saraydın' bag'ları misr bag'larına uqsas qurılǵ'an.

VAVILON. Tigr ha'm Evfrat aralıǵında jaylasqan u'lken qala bolǵ'an. 1925 jıl qazılmalardın' ko'rsetiwinshe Iraktın' paytaxtı Bag'dattan 90 km uzaqlıqta bolǵ'an. Vavilon so'zi «Xudanın' esigi» ma'nisin an'latadı, ol 490 kv.km maydandı iyelep, ha'zirgi Londonnan 3 ma'rtebe u'lken edi. Evfrat qırǵag'ında saray jaylasqan bolıp, ol shax Novuxodonosor ta'repinen bezetilgen, saray jaqınında bolsa «Asılma bag'lar» jaylasqan.

«Asılma bag`lar» bir-birinin` u`stine shıqqan jigirma terassadan ibarat bolg`an. Terrasalar qalın`lıg`ı 1,5 m, eni 5 m quralg`an bolıp, olardı massiv u`stinler uslap turg`an. Terrasalar joqarsına piramidaga u`xsap qisqargan. Eng joqarı terrasa 25 m ba`lentlikke ko`terilgen. Ha`mme qurılma ashiq bo`lgan. Ustunler tamanınan islengen galereyalar ishinde ren`li kafellar bilan bezetilgan ha`m frezkalar sizılg`an grotlar jaylasqan. Terrasalar aspa teksheler bilan baylanısqan. Ustunlar ishinde trubalar jasırıng`an bo`lıp, olardan eng yuqori terrasadagi aspa baqqa evfrat daryosidan suv ko`tarılğan. Terrasa plitalari qo`rg`asinnan qoyılğ`an bo`lib, smola sin`dirilgin qamis jatqızılğ`an ha`m eki qatar nag`ıslı gerbish teriip, onın` ustinen ulken tereklerdin` de o`siwine jetetugin da`rejedegi qalinliqta topıraq saling`an. **Bog`dagi o`simliklar** huddi tog`dagidek joylashgan. Tekislikdagi o`simliklar quyi terrasada, tog`niki yuqori terrasada. Yuqori terrasadan ariqlar kaskadi oqib tushgan. O`simliklar orasida havoni tozalaydigan fontanlar bo`lgan. O`simlik va gullardan iborat fontanlar bilan jonlantirilgan ulkan piramida huddi havoda osilgandek tuyulgan.

IZROIL. Strabon Isfixon pasttekisligida joylashgan pal`mazorni yozib qoldirgan. O`sha erda shoh Sulaymonning saroyi (er.av.X asr) va mashhur Bal`zam bog`i joylashgan bo`lib, unda qimmatbaho dorivorlar etishtirilgan. Shohning yotoqlari pavil`on shaklida qurilgan edi. Uni turli xil tereklar va shohlari soya tashlab turgan metalldan yasalgan o`simliklar bezab turgan. Daraxtlar va o`simliklar shunday nozik ishlangan ediki, ular xuddi harakatlanayotgandek tuyulardi. Boshqa ma`lumotlarga qaraganda, shoh Sulaymon xovlisida to`rtta boy bezatilgan bog` va baliqli xovuzlar bo`lgan.

ERON. Er.av. VI asrda Eron shohi Kir II butun Ikki daryo oralig`ini, Midiya, Lidiya, Falastin, Kishik Osiyo, Finikiya, Kavkaz ortini, er.av. 539 yilda esa Vavilonni bo`ysuntirdi. O`sha davridayoq ov ushun hayvonlar bilan to`ldirilgan bog`lar yaratila boshlandi. Kirning o`limidan so`ng uning ukasi Artakserks II «paradiz» nomli ajoyib bog` yaratdi. Ov hayvonlari bilan to`la ulkan bog` yonbag`rida joylashgan bo`lib, Kir unda o`zining 13 ming kishilik armiyasini

ko`rigini o`tkazishi mumkin edi. Shohlar bog`larda ko`riklardan tashqari katta xalq sayillari ham o`tkazganlar.

Boshqa shohlar «paradiz»larini tasvirlay turib, Ksenofont ularning geometrik shaklini qayd etadi, u erda manzarali va mevali tereklar uyg`unlashgan, irrigatsiya tizimi mavjud bo`lgan. Bog`ning eng sodda eshimi ikkita bir-biriga perpendikulyar yo`nalish bo`lib, ularning kesishgan joyida saroy, ayvon yoki fontan hovuz joylashgan. Hovuzlar doimo ekinlardan balandda joylashgan bo`lib, sug`orish imkoniyatini bergan. Eron bog`dorshilik san`ati butun Qadimgi Sharq bog`larini yaratishga ta`sir ko`rsatdi. Dunyoning ko`p bog`lari – Turkiya, Ispaniyadagi Mavritan bog`lari, Qrimdagi tatar xonlari bog`lari, O`zbekistondagi Temuriylar davri bog`lari va Hindistondagi Boburiylar bog`lari - qadimgi sharq bog`dorshilik san`ati ta`sirida paydo bo`ldi.

4-Lektsiya: Orta a`sirlerde Evropada landshaft sanaati. Shig`is ta (Yaponiya, Xitay) landshaft sanaati. Peyzaj stilindegi romantik bag`-parkler

Vestgotlar ta`repien talang`an Rim qulag`annan son` V a`srden Evropada qarang`i orta a`srlar dawiri baslandi. Ha`mme ushin ma`jburiy xristian dini hu`kimranliq qilg`an. O`z-ara urislar bag` san`ati rawajlanıwına tosqınlıq qılğ`an. Feodallar qorg`an maqsetinde bekkem diywallar qurg`an. Qorg`anlar monastirler ha`m qalalarda xalıq tıg`ızlıg`ı ju`da` joqarı bolg`an, bag`lar ushin ashıq maydanlar qalmag`an. Biraq sonda da bag`lar jaratılğ`an. Orta a`sir bag`ı kishi o`lshemli, regulyar, maydanı kvadrat ha`m to`rtmu`yesh ha`m ko`p mu`yeshlerge bo`lingen bolg`an.

Sherkovde landshaft san`atında ko`rkemli elementlerge onsha itibar bermegen. Bag`larda da`rilik o`simlikler ha`m miyweler jetistirilgen. Olardı ma`lim da`rejede botanika bag`ı dep esaplag`an. Orta a`sirler monastrinde ko`rkemli o`simlikler tiykarınan jabıq jerlerde (ha`wlilerde) jetistirilgen. Ha`wli orayında qudıq, terek yaki ha`ykel bolg`an.

ARABLAR İSPANIYADA. Ja`ha`n bag`-park san`atının` rawajlanıwında VII a`sirde Arab Xalifalıg`ı tiykar salg`an. Bizin` ku`nlerge shekem jetip kelgen arab bag`-park san`atının` rawajlang`anlıg`ı XI-XII a`sirlerde arablar ta`repinen jaratılğ`an İspaniya bag`larınan ko`rsek boladı. Bul bag`lardı Evropada «Mavritaniya bag`lari» dep atag`an. Granada amirleri bas saraydı Algambra (Qizil uy) di – 1252 jılda qurıp baslag`an. Qurılıs 100 jıl dawam etken. Sol da`wirde onın` janında Generalif bag`ı payda etilgen. Algambrag`a kirer jerine terekler qatarı menen bezetilgen. Onnan keyin arıslanlar ha`wlisi, 12 arıslan orag`an fontan bolg`an. Bul ha`wli bag`dı – Daraksa bag`i dep atag`an.

HINDISTON. Hind tsivilizatsiyasi buddizmdi jarattı, onda monastirlerde bag`lardı jarata basladı. Tereklerge sıyınıw hindlerdin` u`rip - a`detine aylanğ`an. Ha`r bir terek qandaydur Buddaga bag`ıshlang`an. Biraq hind jazıwlarında bag`lardın` tariyxı haqqında, ha`m olardıń ren`li bezew tuwrısında ayılmag`an, biraq qurbanlıqlardı ha`m diniy bayramlarda gu`ller isletilgen.

XITAY. Bul ma`mleket bag`lari tuwrısında tu`rli jazba mag`lıwmatlar, su`wretler er.aldın. XII a`sirge tiyisli. Ga`p qa`dingi Xıtaydın` birinshi bag`larınan birin jaratqan xıtay hu`kimdarı Sheu tuwrısında. Sheuden keyin ha`kimyat to`besine kelgen Mu Uang tu`rli binalar menen ko`rkemli bag`lar payda qılındı. Imperator Tszin Xi Xoang o`zinin` 41 jıllıq hu`kimranlıg`ı da`wirinde 1000 gek dan aslam maydang`a u`lken bag` jaratdı ha`m onda o`zi basıp alg`an saraylarg`a bag`lar jarattı. Xıtay eposı «Qosıpqlar kitabı» da imperator Ven Vang ta`repinen er.aldın. 1150 jılda 375 gek maydang`a jaratılğ`an «Bilimler bag`ı» tuwrısında ayıladı. Bul jerde imperator Shi Xang Ti bag`i da esletiledi. Bag`dın` shegaraları 120-130 km di qurag`an. Er.aldın. 197 jılda basqa hu`kimdar U Ti 3000 gek maydang`a basqa u`lken bag` jaratdı.

5-Lektsiya: Zamanago`y landshaft qurılısının` tiykarg`ı tendentsiyaları ha`m rawajlanıw bag`darları

XIX a'sir ortaları landshaft qurılısı rawajlanıwında keskin burılıs jasadı. Birinshi ma'rte insandı a'tirap ortalıq penen mu'na'sebetlerin ta'rtipke salıw ma'selesı qoyıldı. Landshaft qurılısı rawajlanıwında kekin burılıs Frederik Olmsted ataması menen baylanıslı.

Arnalg'an bilimge iye bolmay turıp, ol 1858 jılı Nyu-York Oraylıq parki konkurs joybarın utıp shıqtı, ol o'zin «landshaft arxitektori» dep atadı. Oraylıq park joybarı waliyat orayında islenbegen ta'biyat bo'legin saqlap qalıw pikirın a'melge asırdı. Onın` peyzaj tarixi «ingliz» bag'ınan printsipial parq qılatug'ın xarakterde edi. Ingliz bag'ı romantik peyzajdı jasalma formalaw bolsa, Olmsted pikiri ta'biyiy peyzajdı saqlap qalıw ha'm oni en` qolay shıraylı ko`rinis nuqtaların tamasha qılıwdı usınıs etti.

Bul pikir AQSh tın` Kaliforniya shtatında birinshi ta'biyiy qorıqxana kurıwg'a tiykar saldı. Onın` maydanında en` shıraylı jerlerdi ko`rsetiwde ta'miyinlew ha'm keliwshilerdin` dem alıwın usınıs etiw boyınsha qatar ta'tbirler o'tkizdi. Pikir 1864 jılda tuwıldı, biraq aradan 50 jıl o'tdi, 1916 jılda AQSh milliy parkler xızmeti du`zilmegenshe. Olardı joybarlaw landshaft arxitektorları jumıslarının` jan'a tarawına aylandı.

XIX a'sirdin` ekinshi yarımı tek g'ana ta'biyiy landshaftlar qıymatın tu`siniw menen, ba'lkim qalalarda bag` ha'm parkler qurılısının` ken`eygenligi menen harakterlenedi. Jan'a parkler o`zinin` ko`rinisi, stilistikasi, wazıypası boyınsha ha'r qıylı edi. Bag'lardı «frantsuz», «ingliz», «italyan» bag'larına bo'liw toqtatıldı. Geometrik forma ha'm tuwrısızlıqlar suw ha'wizleri ha'm jollar erkin sızıqları menen uyg`ınlasqan rejeler qurılısında jetekshige aylandı.

A'sirimizdin` baslarında qa'niygelerdi maqsetke muwapıq tayarlaw ixtiyajı tuwıldı ha'm 1901 jılı AQSh Xarvard universitetinde landshaft arxitektorlarının` birinshi mektebi ashıldı. AQSh jan'a ka'sipti o`zlestiriwde jetekshi orıng'a shıqtı. Landshaft qurılısı o`z jumıs shen`berin ken`eytip barıp, ja'nede ken`irek ma`kanlardı o`zlestirip bardı, olardıń ortalıg'ın payda etiwdein` tu'rli wazıypaların sheshiw menen shug`ıllandı.

1898 jilda E.Xovard o'zining ataqli «Kelejek bag' qalasi» kitabini jarıqqa shıg'ardi, onda ol ta'biyatti qala ortalıg'ına ken' shen'berde kirip barıwı pikirini ilgeri su'rdi. Xovard teoriiyası boyınsha iri qalalar awıl xojalıqları jerleri yashıl belbaw menen oralg'an bolıwı lazı. Onnan keyin jasıl belbawg'a bag' qalalar tutasıw kerak, olar o'z-aro ha'm qala menen temir jol arqalı baylanadı.

Xovard teoriiyası ko'p insanlarga maqul boldı ha'm 1903 jilda Angliyada «Birinshi qala-bag'lar kompaniya» sı payda boldı. Ol London a'tirapında, Leshvort qalasın qurıwdı basladı. Qala-bag' pikiri Avstraliyanın' paytaxtı Kanberra qalası rejesinde o'zining tola ko'rinishini taptı. (1921 y.arx. Griffin). Ekinshi ja'ha'n urısı aqırına shekem landshaft qurılısı tiykarınan bag'-park san'atı shen'berinde a'mel qılında.

Ekinshi jaha'n urısınan son' landshaft qurılısı rawajlanıwında jan'a a'hmiyetli basqış baslandı. Ol insannın' ta'biyyi ortalıqqa ta'sirinin' keskin o'siwi qa'wipi menen baylanıslı - tropik tog'aylardın' joq bolıp ketiwi, qumlı sho'llerdin' bastırıp keliwi, ja'ha'n okeanınin' pataslanıwı ha'm basqalar. A'sirese, ta'biyyi ortalıqtın' gigant qalalarda keskin bilinedi. Bul sharayatlarda landshaft arxitektorlarının' roli ha'r qıylı landshaft ortalıqların rawajlandırıw ha'm o'zgertiwinde ja'nede ken'irek qatnasıwın bildiredi.

1948 jılı Angliyada Kembridj qalasında 9 ma'mleket wa'killeri Xalıq aralıq landshaft arxitektorları federatsiyasına (IFLA) tiykar saldı. Ha'zir IFLA jumısında ba'rshe kontinentlerden 50 den artıq ma'mleket wa'killeri qatnaspakta, olardı ko'pshiliginde landshaft arxitektorları tayarlanadı.

Landshaft qurılısı rawajlanıwının' tiykarı bag'darlari - Ha'zirgi zaman landshaft qurılısında ha'zir bir neshe bag'darlari bar:

1. «Landshaft rejelestiriw» ju'da u'lken a'hmiyetke iye, ol tu'rli landshaft ortalıqları menen islenbegen qorıqxanalar antropogen lanshaftlı waliyatlar baylanıslı. Landshaft rejelestiriw ma'seleleri shen'berine ja'ne tomendegiler kiredi: buzılğan landshaftlardı tiklew; trassalardı joybarlaw; sanaat ha'm awıl xojalıq maydanlardı, dem alıw, turizm bo'limleri ha'm basqalardı landshaft payda etiw.

2. Landshaft qurılısının` ekinshi iri bag`darı bolıp qalalar ha`m rayonlardın` landshaft quramın jaqsılaw aldındıg`a shıqtı. Bul bag`dar jeke mashqalalardı keltirip shıg`ardı. Olardıń bas bag`darı qalalardıń effektiv ko`klemzar sistemasın jaratıw mashqalası bolıp esaplanadı. Xovardtıń jumısları bul tarawda izertlewler o`tkiziwdi baslap berdi.

3. Landshaft qurılısının` u`shinshi en` ken` bag`darı dep tu`rli wazıypalı ayırıqsha regionlardı joybarlawdı esaplaw mu`mkin. En` birinshi bul bag` ha`m parklerdi joybarlaw. Bag` ha`m parkler o`zinin` funktsional wazıypasına qarap parıqlanadı (botanika, zoologiya, balalar, sport ha`m t.b.). Olar texnik qa`siyetlerine ko`re maselen, topıraqta, tamba, jabıq jerlerde, jasalma materiallardan jasalg`anlıg`ını ko`re ajratıladı.

4. Landshaft dizayni – bul landshaft qurılısının` en zamanago`y bag`darlarınan biridur. Kishi maydanlar, mu`yeshler ha`m basqa maydanlar olardı bezetiwge landshaft dizaynerlik jandasıwdı talap qıladı.

6-Lektsiya:Landshaft qurılısın` qalasazlıq tiykarları.

Qala ko`klemzarlastırıw jolları

Bog` va mparklar rivojlanishi kelajagi shaharning umumiy ko`kalamzor hududlari tizimisiz to`g`ri baholanishi mumkin emas. Avvalo, ko`kalamzor hududlar tizimi tarkibining murakkablashuv jarayonini aytib o`tish kerak. Bunga sabab uning yangi elementlarining paydo bo`lishi, shahar va aglomeratsiyalarning hududiy rivojlanishidir. Ko`kalamzor tizimlarining rivojlanishi turli xil shaharlarda yo`llar bo`yicha ketadi.

Tarkib topgan shaharsozlik va tabiiy sharoitlar kompleksiga ko`ra ko`kalamzorlarni makoniy tashkil etish turli xil ko`rinishga ega bo`ladi. Unda qurilmalar massivida bir tekisda joylashgan alohida yashil «dog`lar», bir nechta yirik o`rmon park ponalari, shahar markazigacha etishi mumkin; suv-park diametri (shaharni daryo, kanal yoki suv ombori bo`yicha kesib o`tadigan parklar va

qirg'oqlar lentasi); qurilmalarga parallel yoki yondashib joylashgan ko'kalamzorlarning keng yo'llari (shahar chiziqli rivojlanganda); ko'kalamzorlarning chiziqli – yo'lak joylashuvi; shaharning ajralgan tumanlarini o'rab turuvchi ko'kalamzorlarning tashqi massivlari.

Shaharda ko'kalamzorlar tizimini qurish shaharsozlik omillari (shaharning kattaligi va profili, uning ahamiyati, tarixiy rivojlanishi) va tabiiy sharoitlar; iqlim, tuproqlar, mavjud o'simliklar, rel'ef xarakteri, suv havzalari bilan belgilanadi. Shaharning kattaligi ko'kalamzor tizimlar ob'ektlari tarkibiga, ularning o'lchamlariga, funktsional – landshaft tashkil etilishiga ta'sir etadi. Aholi joylari hududida joylashuviga qarab, ko'kalamzorlar beshta kategoriyaga bo'linadilar:

1-A – tabiatni quriqlash vazifasini bajaruvchi ko'kalamzorlar, bunga qo'riqxonalar, tabiat yodgorliklari, suv manbalarini sanitar qo'riqlash qismlari, daryo va kanallarning qo'riqlash yo'laklari;

2-B – madaniy meros ko'kalamzorlariga tarixiy bog'lar, dendrologik, botanika va zoologiya bog' va parklari, memorial qabristonlar;

3-V – umumiy foydalanish ko'kalamzorlari: shahar va tuman parklari, skverlar, maydonlardagi skverlar, bul'varlar, piyoda ko'chalar, qirg'oq bo'ylari, shahar tashqarisidagi dam olish joylari;

4-G – cheklangan foydalanish ko'kalamzorlari: turarjoy tumani va kichik tumani bog'lari, individual qurilmalardagi ko'kalamzorlar, bolalar bog'alari, maktablar, ma'muriy va boshqa binolar, oliy o'quv yurtlari va sport komplekslari ko'kalamzorlari;

5-D – maxsus vazifali ko'kalamzorlar: avtomobil' yo'llari, ko'chalar bo'ylab sanoat ko'liqxonalar va ularning sanitar-himoya qismlari, pitomniklar, oranjereya, qabristonlar, shosse va temir yo'l ko'kalamzorlari.

Shaharning ko'kalamzor hududlarini – landshaft qurilishi ob'ektlarini shakllantirish turli xil shaharlarda turlicha o'tgan. O'zbekiston tarixiy shaharlari misolida O'rta Osiyo regionini uchun an'anaviy ko'kalamzorlar tizimini tashkil etish tamoyillarini ko'rib chiqish mumkin. Rasmdan ko'rinib turibdiki, barcha tarixiy

shaharlar – Samarqand, Buxoro, Xiva ko`kalamzorlarni joylashtirishning bir tekis, suv taxminoti tizimi – ariq, hovuzlar bilan uzviy bog`liq tarkibiga ega bo`lganlar.

Hozirgi vaqtda ko`kalamzorlarni bir tekis joylashtirish tizimi ko`rinishida tashkil etishning tarixiy tamoyillari yo`qotilgan. Shaharlarning bir tekis va uzluksiz ko`kalamzorlar tizimini tashkil etish ehtiyoji allaqachon e`tirof etilgan. Landshaft qurilishi va landschaft shaharsozligi sohalaridagi tadqiqotlar va bu tamoyillarnishaharsozlikda amalga oshirishga o`tish kerakligini ko`rsatmoqda.

7-Lektsiya: Landshaft qurılısında joybarlaw jumısları ha`m joybarlawdın` tiykarg`ı ob`ektləri

Zamonaviy shahardagi park o`ziga – shahar muhitini sog`lomlashtirish funksiyasini oluvchi, shahar landschaftini boyituvchi, tabiatni ko`riqlash va aholining dam olishiga yordam beruvchi ko`kalamzor makonlar tizimining eng muhim elementidir.

Ommaviy ko`p funktsional park tipi hududining etarlicha kattaligida shahar aholisining dam olishini tashkil etish tizimida asosiy ob`ekt bo`lib qoladi.

Bunday parklar hududini qismlarga bo`lish maqsadga muvofiqdir:

ommaviy tadbirlar 5-7%;

tinch dam olish 50-75%;

madaniy oqartuv tadbirlari 3-8%;

fizkul`tura sog`lomlashtirish 10-20%;

bolalar dam olishi 5-10%;

xo`jalik 1-5%.

Ommaviy tadbirlar qismi – parkka asosiy kirish qismi yaqinida joylashadi. Teatr, kino, o`yin maydonchasi, attraksionlar, festival maydoni, ommaviy o`yinlar va boshqalarni o`z ichiga oladi.

Tinch dam olish qismi – parkning katta qismini egallaydi va tabiiy peyzajlar bilan xarakterlidir. Bu erda har qanday inshootlar qurish, kichik me`moriy shakllar – trel`yaj, bog` mebelidan tashqari ma`n qilinadi.

Madaniy oqartuv qismi – park hududi bo`yicha erkin joylashtiriladi, lektoriylar, kichik vistavka pavil`onlari va kafe, o`quv zali, havaskorlik mashg`ulotlari uchun xonalarni o`z ichiga oladi.

Fizkul`tura sog`lomashtirish inshootlari – tekis rel`efli. Suv havzasi bor ochiq joylarda iloji boricha bitta kompleksga birlashtirish maqsadga muvofiqdir.

Bolalar dam olish qismi – alohida joylashtiriladi, parkka kirish joyi yaqinida, 1 dan 14 yoshgacha bolalar uchun o`yin maydonchalari, turli qobiliyatlarini rivojlantiruvchi inshootlarni o`z ichiga oladi.

Xo`jalik qismi – parkning chekka qismida, tutash ko`chaga o`ziningchiqish joyi bilan joylashadi. Inventar, park mebeli omborlari, yuklarni tushirish maydonchalarini o`z ichiga oladi.

Parklar qoshida avtomobil` to`xtash joylari va keluvchilar gigiena punktlari ko`zda tutilishi lozim.

Ko`p funktsiyali park tabiiy balansini saqlash uchun uning o`lchamlari 20 ga dan kichik bo`lmasligi kerak. Park hududlarining balansi «tabiiy» komponentlarning «sun`iylaridan» ustunligi ta`minlangan holda 3-jadvalda aks ettirilgan.

Parklar hududlarining balansi

Hududdan foydalanish turlari	Hududning taqsimlanishi%, qatnov zichligi	
	Yuqori 60 odam/ga dan ko`p	O`rta va past 60 odam/ga dan kam
Yashil o`simliklar va suv havzalari	65....75	75....80

Alleyalar va yo`llar	10....15	8.....12
Maydonchalar	8....12	4.....8
Inshootlar	5....7	2.....4

Hozirgi vaqtda parklarni funktsional qismlarga bo'lishga an'anaviy yondoshuv bilan bir qatorda boshqa tendentsiyalar ham rivojlanmoqda. Masalan, funktsional qismlarga bo'lish va hisob balansidan tashqari hududni landshaftning sun'iy inshootlar bilan to'ldirilganlik darajasi bo'yicha differentsiyalash va quyidagi yirik qismlarni ajratish lozim:

a) park inshootlari to'plangan qism - rekreatsion bosim 100 odam/ga ga hisoblangan, yuqori darajada obodonlashtirilgan. Inshootlar, alleyalar va maydonlar bu erda 30% gacha maydonni egallaydi;

b) ommaviy qatnov qismi yuqorida ko'rsatilganga tutashgan – rekreatsion bosim 50-100 kishi/ga ga hisob qilingan, oddiy park darajasida obodonlashtirilgan. Bu erda landshaftning sun'iy elementlari tabiiylariga bo'ysundirilgan;

v) tabiiy qism –shahar muhitidan ajratilgan, obodonlashtirishning minimal darajasiga ega, bu erda har qanday inshootlar iloji boricha qurilmaydi, 50 kishi/ga dan kam rekreatsion bosimga mo'ljallangan.

Parkning kichik o'lchamlarida – 50 ga gacha maydonning chetiga joylashgan kompleks rekreatsion markazni tashkil etish eng ratsionaldir.

Parkning o'rta o'lchamlarida – 70 ga gacha uch-to'rt maxsus markazlarni tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Ularga tegishli funktsional qismlar yondashadi.

Yirik parklarda - 200-500 ga gacha bir nechta yirik kompleks markazlar tashkil etmoq maqsadga muvofiqdir.

Toshkentdagi «O'zbekiston Milliy Bog'i» o'rta parklar doirasiga kiradi. Uning uch maxsus markazi, kirish, sport va memorial qismida joylashgan (29-rasm).

Bu tavsiyalar taxminiydir va parkning kompakt tarxiga, uning bir xil atrofiga mo'ljallangan. Cho'ziq shaklli tarxda hatto kichik parklarda xizmat ko'rsatishini yagona tugunda to'plash qiyin, bu erda bir nechta tortilish fokuslari lozim bo'ladi.

8-Lektsiya: Qala park ha'm bag'larda landshaft qurilishinin` joybarlastiriv

BOLALAR PARKLARI. Ularning asosiy vazifasi bolalarning aktiv dam olishini tashkil etish, jismoniy rivojlanishiga yordam berish, ularning sarguzashtlarga, ijodiy mashg'ulotlarga, eksperimentlarga bo'lgan intilishini qondirishdan iborat. Bolalar parki landshaftida tabiiy sharoit va hayvonot dunyosini ko'plab xilma-xilligini, iloji boricha, aks ettirmoq maqsadga muvofiqdir.

Me'moriy inshootlar, maydonchalar va uskunalarining o'lchamlarini hamma sh guruhidagi bolalarga hisob qilmoq kerak: 2 yoshgacha; 2-5; 6-7; 8-10; 11-13 va katta yoshgacha. Inshootlar o'lchamlari va ekspozitsiya mavzusi ushbu yoshga mos kelishi lozim

SPORT PARKLARI. Bu yashil o'simliklar orasida joylashgan sport, fizkul'tura, madaniy-oqartuv inshootlari komplekslaridir, ular o'z tarkibiga qisqa dam olish joylarini ham oladi. Me'moriy-makoniy kompozitsiya musobaqalar va mashq-mashg'ulotlar o'tkazilishi sharoitlariga ko'ra aniqlanadi. Maydonchalar, inshootlar, o'tish joylari va alleyalar bu erda boshqa park turlariga nisbatan hududning ancha kattaroq qismini egallaydi (32-rasm).

GIDROPARKLAR. AKVO-PARKLAR. Sport sog'lomlashtirish vazifasini bajaradilar. Ularning tashqi ko'rinishi ochiq suv havzalari va angarlar, parusli va motorli qayiqlar uchun gavanlar, yopiq va ochiq basseyinlar, o'ziga xos suv attraksionlari, gidrokarussellar, suv trampinlari, suzib yuradigan saxna maydonchalari, restoranlar, ko'priklar va arqon yo'llari kabi inshootlar bilan belgilanadi (33-rasm).

Me'MORIAL PARKLAR. Xalq uchun xotira bo'lib qolgan buyuk tarixiy hodisalar sharafiga quriladi va o'zining monumental, tantanali harakteri bilan boshqa maxsus parklardan ajralib turadi. Bu erda bog'-park kompozitsiyasining

barcha vositalari yodgorlikning g'oyasi va mazmunini ochib berishga yo'naltirilishi lozim. Bunday parklar tashqi ko'rinishining etakchi chizig'i bo'lib monumental vositalardan keng foydalanish, aniq o'ylangan harakat grafigi, o'simliklarni asosan regulyar joylashtirish xizmat qiladi (34-rasm).

BOTANIKA BOG'LARI. Ularning xususiyati ko'plab funktsiyalarning murakkab uyg'unligidan iborat. Bu vatanimiz va jahon florasini resurslarini o'rganish bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishi, bog'dorchilik va yashil qurilish, madaniy-oqartuv faoliyati va nihoyat shahar aholisining dam olishidir. Botanika bog'ining bosh elementi – umumiy hududning 50-70% ini egallovchi botanik ekspozitsiyalar qismidir. Bu qismda o'simliklar ma'lum bir botanik va dekorativ belgilari bo'yicha joylashtiriladilar.

ATTRAKTsION PARKLARI. Ko'ngil ochar industriyasi rivojlanishi bilan keng tarqaldilar. Inson tomonidan ishlab chiqarishda olinadigan stresslar, faqatgina dam olish joylarida tabiat bilan muloqatda bo'libgina kamaymasdan, shuningdek oddiy mehnat yoki maishiy sharoitdan chalg'itadigan, psixologik jihatdan bo'shaltiradigan, ijobiy emotsiyalar beradigan maxsus ko'ngil ochar qurilmalar orqali ham amalga oshiriladi. An'anaviy attraktsionlar parkiga xuddi yarmarkadek yondashiladi, u erda ko'ngil ochar komplekslari ma'lum bir stilistik xarakterga egadirlar. Masalan, «kosmos», «dengiz», «ertaklar», «etnografik» yoki «tarixiy» asosni imitatsiya qilishi mumkin (35-rasm).

VISTAVKA PARKLARI. Vistavka parklari barcha turlarining umumiy kompozitsion asosi bo'lib keluvchilarharakatini ekspozitsiyalarni to'liq ochib berish uchun tashkil etishdan iboratdir. Ekspонатlarni tomosha qilish tartibi, ularni vistavka mavzusi xususiyatlarini hisobga olgan holda qabul qilish uchun optimal muhit yaratish har doim asosiy vazifa bo'lib kelgan, ammo ekspozitsiya ob'ektlarining xarakteri butunlay turli xil me'moriy makoniy echimlarga olib keladi. Bunda har qanday vistavka parkida asosiy ekspozitsiya qismidan tashqari yordamchi qismlar – keluvchilar dam olishi, ma'muriy xo'jalik, ba'zi hollarda ilmiy qismlarni ajratish mumkin (36-rasm).

Vistavka parklarining turlaridan biri etnografik, tarixiy – madaniy ekspozitsiyalar bilan tanilgan. Ularda xalq me`morchiligi, amaliy san`at asarlari, an`anaviy maishiy hayot namunalari namoyish etiladi. Mohiyati jihatidan bular ochiq muzeylardir, ularning eksponatlari landshaft fonida qabul qilinadi va u bilan uzviy aloqada bo`ladilar (37-rasm).

ZOOLOGIK PARKLAR. O`zining funktsional-tarxiy tuzilishi bo`yicha eng murakkabiga kiradi. Ularning hududida: ekspozitsiya qismi umumiy maydonining 45-70%i; par qismi –15-35%; xizmat qismi – 10% gacha; bolalar qismi –10% gacha; xo`jalik qismi – 0,5-3% gacha; ilmiy markaz – 3%gacha; veterinar qismi – 5% gacha qismlarni ajratish tavsiya etiladi. Bunda hayvonlar ekspozitsiyasida ularning ritmi va biologik hayot kechirish sharoitlari buzilishiga yo`l qo`ymasligi kerak, bu hayvonlarning antogonistik turlarini bir-biridan ajratish orqali amalga oshiriladi. Keluvchilarning xavfsizligi, tomosha qulayligi, hamda hayvonlar yashash joylari tabiiy landshaft fonini qayta tiklash to`liq ta`minlangan bo`lishi lozim.

Bu erda hamma narsa tanlangan hayvonlarni demonstratsiya qilish tamoyiliga va ularni tomosha qilish ratsional variantiga bog`liq. Hozirgi paytda qismlarni «zoogeografik» yoki «ekologik» tartibda joylashtirish eng ko`p qo`llanilayapti. Bunda «zoogeografik» tamoyilda hayvonlar dunyo qit`alariga (Evropa, Afrika va x.k.) mos keladigan qismlarda namoyish etiladilar. «Ekologik» tamoyil bo`yicha tashkil etilgan zooparklarda hayvonlar ularning yashash sharoitlari bo`yicha namoyish qilinadilar, «tayga qismi», «cho`l qismi», «tog` qismi» va boshqa qismlar ajratiladi

9-Lektsiya: Arnalg`an landshaft joybarlaw ob`ektlari

**JAMOAT BINOLARI QOSHDAGI BOG`LAR.** Bunday maydonlarni obodonlashtirish va ko`kalamzorlashtirishga konkret jamoat binosigacha tegishli bog`ni shakllantirish tamoyili asosida qaratiladi (40-rasm.).

**MUZeY QOSHDAGI BOG`LAR.** Xuddi uning ekspozitsiyalarining ochiq havodagi davomi deb qarash mumkin. Bunday bog`cha ko`chma vistavkalar, muzey

reklamalari vitrinasi, suvenir va prospektlar bilan savdo qiluvchi savdo kioskalari tashkil etilishi mumkin. Uni rejalashni past bosketlar yoki yashil parterlar bilan tartibga solish mumkin.

MA`MURIY BINO QOSHIDAGI BOG`LAR. Xuddi «yashil zal» - qabulxona sifatida bajarish maqsadga muvofiqdir. Bu erda skameykalara, kiosklar, guldona, soatlar va boshqalar o`rnatilgan qulay maydonlar tashkil etilishi lozim. Bog` ko`cha shovqinidan va changdan yaxshi to`silgan bo`lishi lozim (41-rasm.).

MUASSASALAR QOSHIDAGI BOG`LAR funktsional jihatdan o`zaro keng yo`lkalar orqali bog`langan dam olish maydonchalari tizimi sifatida ko`cha mebeli, reklama vitrinalari va boshqa informatsiya bilan tashkil etiladi. Ba`zi hollarda savdo muassasalari qoshidagi bog`larni yarmarkalar, attraksionli ko`ngil ochar bog`larga, reklama markazlariga aylantirish mumkin.

O`QUV YuRTLARI VA INSTITUTLAR QOSHIDAGI BOG`LAR. Bu avvalombor talabalar va o`qituvchilar dam olishi uchun, muloqat markazlari. O`yin maydonchasi memoriali, stendlari, demonstratsion maydoni, o`qish uchun tinch burchagi va hokazolari bor rekreatsiyadir. Kompozitsiya markazi bo`lib mitinglar, talabalikka bag`ishlov, tantanali kunlar. Tadbirlar o`tkaziladigan yig`inlar maydoni xizmat qiladi.

TURARJOY QURILMALARI BOG`LARI. Zamonaviy shaharning ko`p bosqichli ko`kalamzor tizimida turarjoy qurilmalari bog`lari turarjoy guruhlariga bog`lari va umumshahar bog` va parklari orasidagi muhim zvenodirlar. Ular kompakt, tarqoq yoki chiziqli xarakterga ega bo`lishi mumkin. Bog`larning tarxiiy echimi turar joy binolarining qavatiga, maydon konfiguratsiyasi, qo`shni turar joy tarkiblarida bog`larning bor-yo`qligiga, bolalar bog`chalari va maktablarda maydonlar va boshqa ko`kalamzor hududlar bor yo`qligiga, turar joy qurilmalarining shahar tarkibida joylashuviga bog`liq (42-rasm).

SUN`IY ASOSLARDAGI BOG`LAR. Bu bog`lar insonning xo`jalik faoliyatining salbiy natijalarini, juda bo`lmaganda qisman, tugatish uchun paydo bo`ldilar va rivojlandilar. Bu bog`lar orasida magistrallar va maydonlar ustidagi platformalardagi bog`lar, sun`iy orolchalardagi bog`lar, yotqizilgan tupro-

terrasalardagi bog`lar, terrikonlardagi, kar`erlardagi bog`larni ko`rsatish mumkin. Natijada bunday bog`lar buzilgan tabiiy muhitni rekul`tivatsiya qiladi, qayta tiklaydilar.

**TOMLARDAGI BOG`LAR.** Ular juda qadimdan tashkil etilgan (Semiramida bog`lari). Bunday bog`lar Italiya, Angliya, Germaniya, Rossiya va boshqa mamlakatlarda bor edi. Tomlardagi bog`larning keyingi rivojlanishi tekis tomli imoratlarning ommaviy qurilishi bilan bog`liq, u XX asr boshlarida Le Korbyuz`e va boshqa «yangi» arxitektura asoschilari ijodi va faoliyati natijasida keng tarqaldi.

**QISHKI BOG`LAR.** Qishki deb yopiq joyda sun`iy iqlimiy muhitda sovutish, isitish, ventilyatsiya, sug`orish, yoritish bilan tashkil etilgan bog`ga aytiladi. Ular oddiysidan inter`erlarni dekorativ bezash bilan farq qiladilar. Qishki bog`lar hozir barcha mamlakat va kontinentlarda keng tarqalganlar. Zamanago`y qishki bog`larning xillari ko`pdir. Bular dekorativ bag`lar, «jayılatug`ın» bog`lar, o`rmonni, gulzorni imitatsiya qiladigan bog`lar, turli xil suvli bog`lar, akvariumli bag`lar ha`m tag`ı da basqa.